

Variasjoner over et ukjent tema – Steinar Bøyum

Det første spørsmålet vi må stille oss når enda en bok produseres, er: Trenger vi den? Så også i møte med den norske utgaven av Ludwig Wittgensteins *Zettel*, som kom ut på Humanist Forlag i fjor.¹ Finner vi noe i *Zettel* som vi ikke finner i andre skrifter av Wittgenstein?

Zettel består som navnet antyder, av bemerkninger funnet på noen lapper i en skoeske blant Wittgensteins etterlatte ting. Bemerkningene ble tematisk ordnet av Peter Geach og utgitt i 1967. I den foreliggende norske oversettelsen er disse for første gang utstyrt med årstallsanvisninger. De viser at stoffet er blitt til mellom 1929 og 1948, men hovedsaklig i tiden etter 2. verdenskrig. De fleste nedtegnelsene er derfor gjort etter del I av *Filosofiske undersøkelser* og kan plasseres i samme gruppe som del II og de tilhørende bindene med bemerkninger om psykologi.²

Skriftene i denne gruppen skiller seg til en viss grad fra tidligere arbeider. Tematisk kjennetegnes de av fokuset på psykologiske begreper, mens matematiske eksempler nesten er borte. Kanskje kan vi også ane tendenser til en mer dyptgripende forskyvning. Dette er tydeligere i psykologibindene, men *Zettel* gir oss tilgang til å studere det nærmere, siden den inneholder bemerkninger skrevet over en periode på 20 år. Generelt kan man beskrive forandringen som økt vektlegging av oversikt på bekostning av terapi, noe som er påfallende i de omfattende forsøkene på å klassifisere psykologiske begreper (472-527). Tidligere hadde Wittgensteins refleksjon typisk form av kritikk som skulle frigjøre oss fra de bildene som "holdt oss fanget". Nå ser vi derimot at han utformer nye bilder som skal bidra til oversikt, slik som bildet av emosjoner som "mønstre på livets teppe" (568). Vi finner dessuten ofte forsøk på å anerkjenne eksisterende bilders moment av sannhet, for eksempel bildet av tanker og følelser som noe indre. Dette gjelder også bildet av språklig mening som grunnet i visse opplevelser. For mens Wittgenstein tidligere gjerne forsøkte å løse opp forbindelsen mellom mening og mentale prosesser, finner vi på 40-tallet stadig oftere innrømmelser av språkets erfaringsmessige aspekt. Dette viser seg særlig i den økte interessen for tilbøyeligheten til å snakke om mening som erfaring ("Erlebnis der Bedeutung", 155-185).

¹ Såfremt ikke annet er nevnt, er referansene i teksten til nummerert bemerkning i Ludwig Wittgenstein, *Zettel*, overs. Øystein Hide og Steinar I. Bergo, Humanist Forlag, Oslo 2001.

Utgjør den nye betoningen kimen til en *grunnleggende* forandring av Wittgensteins filosofi? Det avhenger av hvordan man ser på forholdet mellom terapi og oversikt. På den ene siden kan man vektlegge kontinuiteten i senfilosofien ved å hevde at terapi og oversikt er to sider av samme sak: En vellykket terapi er ikke bare definert av at den rent faktisk virker, men også av at den gir oversikt over den logiske grammatikken, i analogi til hvordan en psykoterapi bare er vellykket dersom den gir et *sant* bilde av ens liv. På den andre siden kan man se en viss endring i Wittgensteins refleksjon etter krigen dersom man betrakter terapi og oversikt som motsetninger: Begrepet om oversiktlig fremstilling innfører et substansielt element som fører tilbake til den tradisjonelle filosofiens irrganger, som jo var det terapien skulle frigjøre oss fra. Begge standpunkt kan etter mitt syn finne støtte hos Wittgenstein. Kanskje er det en ambivalens i Wittgensteins tekster med hensyn til forholdet mellom terapi og oversikt, i den grad at all verdens fortolkningsarbeid aldri vil avgjøre spørsmålet.

Men hvis vi hever blikket og for et øyeblikk ser bort fra fortolkningsmuligheter og nyanseforskjeller, og i stedet lar lesererfaringen komme til orde, er det et annet bilde som trer frem. Takket være denne utgivelsen hvor årstallene for bemerkningene er oppgitt, slår det meg hvor *enhetlig* den senere Wittgensteins arbeid er. Alle bemerkningene bærer forfatterens umiskjennelige signatur. Spørsmålene, bevegelsene og blikket er som i *Filosofiske undersøkelser*. Fortsatt er det forholdet mellom mening og erfaring, språk og psykologi, som blir undersøkt. Fortsatt er det den partikulære situasjonen som skal virke oppklarende – også betydningserfaring blir relatert til praktisk kontekst (175-177). Og fortsatt blir enhver foreløpig klargjøring etterfulgt av et spørsmål som sender leseren ut i ny forvirring.

Når man leser seg gjennom Wittgensteins skrifter, antar denne enheten en nesten skremmende karakter. Det er noe *monomant* over tenkningen hans som både er tiltrekkende og frastøtende. Sømmeløst glir man fra 1934 til 1948 og tilbake igjen uten å merke hoppene i tid, som om alle bemerkningene var skrevet samme dagen, som del av den samme tankerekken. Selv de bemerkningene som en aldri har lest før, er det liksom noe velkjent over. År etter år, i titusenvis av bemerkninger, terper han på de samme temaene, de samme spørsmålene, om og om igjen, som en musiker som spiller den samme frasen hele livet fordi han vil ha den perfekt, en aktivitet som uten tvil har et islett av galskap. Det er som om han hele tiden bare forsøker å si *en*

² Ludwig Wittgenstein *Philosophische Untersuchungen/Philosophical Investigations*, Blackwell, Oxford 1953; *Bemerkungen über die Philosophie der Psychologie. Band 1. Band 2 / Letzte Schriften über die Philosophie der Psychologie*, Werkausgabe Band 7, Suhrkamp, Frankfurt 1984.

eneste ting. Som om bare én fullkommen filosofisk setning ville være tilstrekkelig til å si alt som filosofen kan si, og overflødiggjøre alle andre. Denne fullkomne setningen kretser Wittgenstein rundt, men den kommer aldri. Alle bemerkningene er liksom variasjoner over den ukjente setningen x som hvis den ble funnet, ville få alle filosofiske troll til å sprekke.³

Det er fristende si at Wittgenstein med alle sine bemerkninger *viser* denne ene sannheten som han ikke utsier. Men det er for lettvindt. Sannheten forblir i mørket. I forordet tilegner Øystein Hide seg et utsagn om Hemingway for å belyse Wittgensteins stil: ”... ved hjelp av knappe, enkle setninger sier han så vidt nok til at leseren blir i stand til å fatte meningen” (s.9). Men er det ikke heller slik at Wittgenstein alltid sier akkurat litt for *lite* til at vi fatter meningen? For midt i sin bemerkningsbulemi beherskes Wittgenstein likevel av dyp *tilbakeholdenhet*. Han nærmer seg så varsomt, men akkurat når man forventer at meningens natur skal avdekkes, viker han unna. Forløsningen kommer aldri. Det er som om han innser at ethvert forsøk på en endelig formulering som skal avslutte filosofien og bringe fred, bare ville blitt et springbrett til ny refleksjon. Derfor rommer bemerkningene hans liksom en kamp mot lysten til å ta på meningen og si ”*der* er språkets utspring!” i anelsen om at en slik berøring ville avsløre som en luftspeiling den sannheten vi trodde vi skulle gripe. Leseren fornemmer at den forløsningen han lengter etter, ikke kan komme. Ingenting kan tilfredsstillende ham. Vi er dømt til å betrakte sannheten på avstand – i likhet med regnbuens ende er den alltid et annet sted.

Denne tilbakeholdenheten er vanskelig å imitere. Brorparten av fortolkningsindustrien har fortsatt som hovedgeskjeft å legge de forløsende ordene i munnen på Wittgenstein. De tar det siste skrittet som Wittgenstein selv ikke tar, og artikulere løsningen i form av et syn på meningens eller filosofiens natur som skal transcendere den tradisjonelle filosofiens bekymringer.⁴ Slik proklamerer de filosofiens ende, ikke bokstavelig talt, men i den forstand at de forkynner en løsning som skal få slutt på den evinnelige krangelen om teser og teorier, og føre filosofien inn i en ny tid. En slik *apokalyptisk tone* synes å røre ved noe vesentlig i filosofien.⁵ De fleste store filosofer har forsøkt å bryte med tradisjonen, heve seg over ørkesløse disputer ved å

³ Wittgenstein er ikke alene om dette. Tenk bare på hvordan Kant, tilsynelatende nølende, sirkler rundt *Ding an sich*, uten noensinne å sette fingeren på det oversanselige substratet og si rett ut hva det egentlig er.

⁴ Jeg tenker her på enhver fortolkning som reduserer teksten til et enkelt prinsipp som så anvendes som en formel for å løse filosofiske problemer, uavhengig av om en kaller dette for ”teori” eller ikke. Typisk for Wittgenstein-litteraturen er at man utfører en slik reduksjon så å si mot bedre vitende, all den tid man selv taler kraftig imot alle de andre som gjør det (skrekkeksampler: Stephen Mulhall og Richard Eldridge). Noe som minner oss om at det i filosofien er en vanskelig kunst å mene hva man sier.

gi sine egne uttalelser status av noe annet og mer enn bare enda en tese eller teori. Men like karakteristisk for filosofien synes det å være at slike forsøk mislykkes. Den nye tiden kommer aldri. Enhver annonsert revolusjon ender opp med å repetere fortiden, om enn i en annen form. Den har først dannet seg en egen tradisjon, bestående av interpretasjoner av profetens ord, som så smelter inn i den store tradisjonen, der også Wittgenstein nå står trygt plassert som en av de siste i filosofihistoriens særegne "tradition of the new". Repetisjonens uunngåelighet utelukker likevel ikke originalitet. Nyskapning i filosofi består bare ikke i å gjennomføre revolusjon, men i å gi filosofiens fremmede vesen en ny form – en ny variasjon over et ukjent tema.

Hvis den apokalyptiske tonen er filosofiens normale tilstand, skal man kanskje ikke fordømme Wittgensteins apostler for deres lengsel etter en ny tid. Det man kan kritisere dem for, er at de så ofte overser hvordan ønsket om transcendere tradisjonen ligger i filosofiens natur. De ser på fortidens filosofi som en kjede av (tomme eller gale) teorier og teser, i stedet for som diskontinuerlige forsøk på å bryte med tradisjonen og gjøre noe *nytt*. Dermed glemmer de at Wittgensteins tradisjonskritikk gjør han til en del av den samme tradisjonen. Likevel er det ikke selve lengselen etter å kvitte seg med filosofiens mas og støy som er falsk. Et slikt håp oppstår i enhver ekte filosof. Illusjonen består i den uproblematiserte troen på at håpet kan innfris, mens løsningen snarere er å se at det vi trodde var den endelige løsningen, bare var en ny begynnelse. Vi tror vi har kommet til kortstokkens siste kort, og ser ikke at bunken har blitt snudd.

Oversetterne Øystein Hide og Steinar I. Bergo har valgt en ganske direkte og bokstavelig oversettelse. De har sjeldent forsøkt å glatte ut og klargjøre slik man kan få inntrykk av i engelske oversettelser av Wittgenstein. Resultatet er tidvis klumpete og klossete, men er, når det fungerer, kanskje mer autentisk ved å gjengi enkelte stilistiske idiosynkrasier, for eksempel i tegnsetting. Men selv om det er greit å oversette direkte for å bevare idiosynkrasier, er det ikke greit å oversette direkte der originalen ikke er idiosynkratisk. Da blir resultatet bare feilaktig. Og det skjer dessverre ganske så hyppig i denne oversettelsen. Noen av feilene er ganske så kompromitterende. I 489 oversettes "Ich fürchte mich" med "Jeg frykter meg". I 494 finner vi den bokstavelige oversettelsen "kryss-smertelig", hva nå enn det er, mens det tyske "Kreuzschmerzen" rett og slett betyr "vondt i korsryggen", dvs. lumbago. Andre feil er mer alvorlige. I en drøfting av forholdet mellom det indre og dets uttrykk har oversettelsen

⁵ Jf. Jacques Derrida, "On a Newly Arisen Apocalyptic Tone in Philosophy", i Peter Fenves, red., *Raising the tone of philosophy*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1999.

"forestilling" for "Verstellung" der det naturligvis skulle vært "forstillelse" (383-385). I 472 får vi "sinnsstemning" i stedet for "sanneintrykk" ("Sinnesempfindungen"). Uheldig er også etter mitt syn "oppførsel" for "Benehmen" i stedet for det vanlige i filosofien, "adferd" (for eksempel 526). Enkelte viktige paragrafer inneholder flere feil og unøyaktigheter, slik at poenget begravnes. I 551 for eksempel, hvor Wittgenstein diskuterer om våre *dommer* om andres indre bare kan være *sannsynlige*, siden vi bare har adferd som *belegg* for dem, blir "Urteil" til "omdømme", "wahrscheinlich" til "innlysende" og "Evidenz" til "bevis" – resultatet er ugjenkjennelig. Samme skjebne blir 351, 446, 472 og 488 til del. De fleste feilene kunne vært unngått hvis man hadde konsultert den engelske oversettelsen. Eller rett og slett en ordbok.

Mest graverende er likevel den konsekvente oversettelsen av "willkürlich" med "vilkårlig" i diskusjonen om vilje (577-600). I dagens norsk har "vilkårlig" betydningen "tilfeldig", mens "willkürlich" gjerne har den nesten motsatte betydningen. Det brukes nemlig om handlinger som er gjort *med* vilje ("selvstendig" eller "egenmektig", med en undertone av "egoistisk" eller "ureglementert").⁶ Det er naturligvis slik Wittgenstein bruker ordet, siden han diskuterer forholdet mellom en (intensjonal) viljestyrt handling og en uvilkårlig bevegelse.⁷ En passende oversettelse ville derfor vært "frivillig" (den engelske er "voluntary"). Det er merkelig og betenkelig at man under arbeidet med utgivelsen har latt dette passere, all den tid det gjør diskusjonen om vilje fullstendig meningsløs – som om man ikke har brydd seg om det filosofiske innholdet i det hele tatt. Kanskje må utgiverne bære det endelige ansvaret, og oversetterne har uansett lagt ned en innsats som fortjener takk. Bøygen er imidlertid at det i akademiske sammenhenger er avgjørende å ha *tillit* til oversetteren. Når denne først er brutt, må man i et seriøst studium ha originalen ved siden av seg for å etterprøve, noe som truer med å gjøre oversettelsen overflødig.

Steinar Bøyum
Institutt for filosofi
Universitetet i Tromsø
steinar@filosofi.uit.no

⁶ I tysk filosofi, for eksempel Kant, finnes det riktignok en forbindelse mellom en "willkürlich" og en tilfeldig handling, men det betyr ikke at handlingen er gjort uten hensikt, men at hensikten selv er tilfeldig ved å være en følge av naturgitte tilbøyeligheter. Det er imidlertid ikke dette Wittgenstein er ute etter.

⁷ Jf. *Philosophische Untersuchungen*, §621.